

TANRISAL VE SİYASAL İKTİDARA KARŞI ÜRETİLEN FIKRALARDA “DOKUNMA” İŞLEVİ

Functioning of “touching” in jokes created against spiritual and political authority

İsmail UYGUN*

ÖZ

Bu makalede, siyasi ve tanrısal iktidarı eleştiren fıkraların geçmişten bu yana üstlendiği ya da üstlenmeye çalıştığı bütüncül yergi işlevinin ne olduğu, “dokunmak” kavramı üzerinden işlenmeye çalışılacaktır. “Dokunmak” kelimesi, bir şeye güven duymak ve tanımak çerçevesinde ele alınacak, insanın dokunamadığı ve dolayısıyla ilişki kuramadığı “soyut” bütünlüğe karşı geliştirdiği tavrın ne derece etkili olduğu fıkralar üzerinden tartışmaya açılacaktır. Bahsi geçen “soyut bütünlüğe” karşı üretilen fıkralar, kendiliğinden olsun ya da olmasın, belirli bir zamanda yaşamış kahramanı değil, onun şahsında somutlaşmış “soyut iktidarı” temsil eder. Makalede asıl olarak bu konu üzerine yoğunlaşılacak ve örneklerle ispata çalışılacaktır. Bu tartışma yapılırken, “gücünü tanrısal iktidardan almış olmanın etkisi nedir?” sorunsalı üzerinde durulacaktır. Siyasi iktidara dokunabilen ve yüz yüze ilişki kuran farklı farklı toplulukların, kendilerini yöneten iktidarla nasıl bağlar kurdukları eylemsellikleriyle verilecektir. Makalenin son bölümünde ise verilen fıkra örneklerinin işlevinin ne olduğu anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Siyasal iktidarın, tanrısal iktidardan aldığı soyut kuvveti nasıl somutlaştırdığı, somutlaşmış bu kuvveti halka karşı nasıl kullandığı ve bu kuvvet karşısında halkın fıkralar yoluyla “başa” çıkma çabası açıklanmaya çalışılacaktır. Halk, “dayatmalar” ve “yaptırımlar” sonucunda kendiliğinden oluşan fıkra kahramanlarının “uydurulmuş” kişilikleriyle, bütüncül bir yergi sistemi oluşturarak kendilerine karşı kullanılan “orantısız” güce, fıkralar yoluyla reaksiyon göstermesi konu edilecektir. “Dokunmak” ve “yüz yüze” gelmek kavramlarının karşılığını bulup bulmadığı da makalenin çerçevesi içinde gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, dokunmak, tanrısal iktidar, siyasi iktidar

ABSTRACT

This article aims to examine the problem what the complete function of satire, which jokes criticizing spiritual and political authorities undertake –or intend to undertake-, is in terms of the concept of “touch”, from past to present. The word “touch” will be discussed as part of relying on and recognizing, and the way how the manner brought out by man against “non-physical” unity (that he cannot touch and cannot get in touch for that reason) becomes effective will be brought into question on the basis of jokes. Those jokes created against that “non-physical unity” does not represent a protagonist who has lived in a specific period, but a “non-physical authority” which becomes concrete through him. In this article, this view will be essentially concentrated on, and some examples will be given to justify it. Throughout this debate, the problem that “What is the effect of being encouraged by the spiritual authority?” will be emphasized. The way how various communities, which are able to touch the political authority over them and come face to face with it, correlate with the authority will be pointed out through their operatinality. The final part of the article aims to explain the function of jokes given.

Key Words

Joke, touching, spiritual authority, political authority

Bilimden önce insanı anlatan hocam Gürbüz Erginer’in anısına...

İnsanın iktidar karşısındaki tavrı ve bu iktidara karşı ürettiği argümanlar pek çok şekilde ifade edilebilir, bu güne kadar da farklı biçimlerdeki

söylemlerle halk ile iktidar arasındaki ilişki sorunsallaştırılmıştır. Halk ile iktidar arasındaki ilişki hangi çerçevede kurulursa karşılıklı bir etkileşim elde edilmiş olur? Siyasal iktidar, kendi iktidarını tanrısal iktidara dev-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ismail.uygun@bilkent.edu.tr

rederek1 kendi gücünü ve varlığını meşrulaştırırken; halk kendi varlığını ve yönetenler karşısındaki “acziyetini” nasıl yok edecektir? Tanrısal ve siyasal iktidara karşı üretilmiş fıkraların üretilme gerekçesi nedir? İktidar olana karşı üretilen fıkraların sadece mizah yönünün vurgulanmış olması, fıkraların halk olma ve bütünleşme anlamında gerçekleştirdiği söylemsel bütünlüğün “dar” bir alana sıkıştırılarak etkisizleştirilmesine yol açabilir. Burada fıkraların sadece mizah yönü değil, Alan Dundes’in “Halk Kimdir” adlı makalesinde sözünü ettiği “ortak bir faktörü paylaşma” (2003: 10) cümlesiyle açıkladığı, halkın bütünleşmesinin boyutları irdelenecektir. Bütünleşmenin oluşabilmesi için bu yazıda önerilen kavram “dokunmak” olacaktır. “Dokunmak” ve “temas kurmak”, anlamı kendi içinde saklı olan “güvenmek”i beraberinde getiriyorsa eğer, halk dokunamadığı “şey”e ya da “bütünlük”e güven duymayabilir. Fıkralara, söz birliği içinde yüklenmiş olan mizah işlevine, bu yazıda fıkraların işlevlerinden bir tanesi gözü ile bakılacaktır ve söz konusu işleve geniş bir yer verilmeyecektir. Çünkü mizahın tek ve pür bir şekilde iktidar “karşı”sında olduğu düşünülmemektedir. Mizah hakkında söylenenler genel itibarıyla çaresiz kalındığında ve yapacak hiçbir şey kalmadığında bu yola başvurulduğudur ve de eleştirinin “yumuşatılarak” yapıldığıdır. Bu yazıda fıkraların, sadece siyasal ve tanrısal iktidarın, “pür” karşısında olma işlevi “dokunmak” üzerinden işlenecektir. Burada “dokunmak” kelimesi bir

kavram, yani bir soyutlama olarak düşünülmüştür. Richard Sennet’in *Kamusal İnsanın Çöküşü* adlı kitabında bahsi geçen “izleyici” (1996: 259) olmak durumu ve bu izlenimden çıkan “aksaklıklara” karşı halkın vermiş olduğu tepkilerin fıkralardaki görünümü esas alınacaktır. Tersten bir kurguyla söylenecek olursa; halkın *edimler* karşısında izleyicilikten kurtulup “müdahil” olma durumuna bakılacaktır.

Elias Canetti *Kitle ve İktidar* kitabında insanın ve/veya toplumun iktidarla olan ilişkisini şu ifadelerle açıklar: “Tanrı’ya inanan herkes sürekli O’nun iktidarı altında olduğuna inanır ve bu iktidarla kendi tarzında uzlaşmıştır. Ancak bunu yeterli bulmayan insanlar vardır. Bu insanlar, Tanrı’nın kesin bir müdahalesini; tanrısal gücün tanrısallığını fark edip hissedecekleri doğrudan bir edimini beklerler” (Canetti 1998: 280). O zaman yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide, halkın kendi hayatında somut olarak hissedebileceği belli *edim*2lerin olması gerekir. Bu edimler, tanrıyla insan arasındaki ilişkide farklı, padişahla tebaası arasındaki ilişkide farklılaşmış olabilir ama en nihayetinde edimsellik sorunu vardır. Canetti’nin kullanmış olduğu “tanrının doğrudan edimini beklemek” (280) ifadesi bu bağlamda yazının çıkış noktası olacaktır.

Ancak bu noktada, güç-iktidar ilişkisinin farklı örüntülerle işlendiği başka toplulukların olduğu gerçeğini vurgulamak gerekmektedir. Ahmet Güngören *Sineantropos Marjinal Ant-*

ropoloji Yazıları çalışmasında iktidarla kurulan ilişkiyi açıklarken şu örnekleri verir: “Yeni Zelanda kabilelerinde, şef öylesine kutsallaştırılmıştı ki, yiyeceklere dokunamadığı için, başkasının yardımı olmadan, tek başına yemek yiyemezdi. Aşağı Gine’de, Kukulu denen önderin evinde oturması yasaklanmıştı, yalnız başına ormanlarda yaşar, kimseye, özellikle de kadınlara yanaşamazdı” (Güngören 2004: 218). Bütün toplumlarda soyutlanmış ve erişilmez bir iktidar yapısının olmadığını, bazı toplulukların kendilerini yönetenlere dokundukları ve müdahale edebildikleri yukarıdaki örneklerden anlaşılacaktır. Bu tip toplulukların varlığı, güç ve iktidar ilişkisinin genellenemeyeceğini gösterse bile, makalenin konusunun kapsamı dışında kalacaktır.

Tanrısal iktidarla siyasal iktidar arasındaki ilişkide bir başka boyut daha vardır: Siyasal iktidar kendi örüntüsünü oluştururken, tanrısal iktidarı ardına alır ve bu yetkeyle halkla arasında kurduğu bağlarda çıkacak sorunları meşrulaştırmaya çalışır. Ancak bu meşrulaştırma yöntemi bir taraftan da halkla iktidar arasındaki mesafeyi açmakta, iktidar sahibine *ulaşılamazlık /dokunulmazlık* atfetmektedir. Burada söz konusu edilen, tanrısal³ iktidar ve siyasal iktidarın bir soyutlama olduğunu belirtmek gerekir. “Dokunmak” ve “yüz yüze” ya da “göz göze ilişki kurmak”tan kasıt, pozitivist ve materyalist kavramlar çerçevesinde anlaşılmalıdır. Söz konusu edilen şey, insanın sosyo-ekonomik ve insanî anlamda yaşadığı sı-

kıntılara karşı geliştirdiği tutumdur. İnsanın dokunulma korkusu olduğu ve bu durumun toplumla bütünleşerek çözüldüğü düşünülürse, dokunmak kavramı⁴, halk ve kitle olabilmek adına önemli bir yer tutuyor olabilir. Bilinmeyen karşısındaki “âcizlik” ve “korku” asgari düzeyde bir birliktelikle aşılabılır ve bu birliktelik yoluyla, halk bilinmeyenle “hesaplaşmayı” fıkralar yoluyla aşmaya çalışıyor olabilir. Bu birliktelik halkın bilinçsiz ve kendiliğinden olan birlikteliğidir. Halkın ortak bir *değer* olarak kabul ettiği *geleneklerin* yanında ortak bir sorun olarak gördüğü *edimlere* karşı tutumu, fıkralar, özellikle siyasal ve tanrısal iktidara karşı ürettiği fıkralar üzerinden sorunsallaştırılacaktır.

Halk fıkraları üretirken bir amaç peşindedir; fıkralar aracılığıyla dokunamadığı “iktidar” soyutlamasını bir şekilde eleştirmiş olur. Kutsallık atfedilen bütüne karşı sözel olarak üretilen bu tepkilerin söylenebilirlik derecesinin mizah yolu ile de yumuşatıldığı söylenmelidir. Burada mizahın “dokunma” işlevi değil “tepkisiz” kalamama durumu ön plana çıkıyor denilebilir. Gülin Ögüt Eker, *İnsan, Kültür, Mizah* adlı çalışmasında mizahın hangi durumlarda işlerlik kazandığını ve yarattığını şu şekilde açıklar:

Mizah, sosyal, siyasal, kültürel, cinsel ve ekonomik baskı altında bulunan; yenilgi, çöküş ve parçalanma gibi fiziki anlamda güç kaybeden insan ve toplumların başvurduğu en etkili silahtır. Mizahın bu derece önem kazanmasının sebebi, karşı görüşün alenen söylendiği ya da eyleme geçirildiğinde

çeşitli yasak ve uygulamalarla cezalandırılmasına rağmen, aynı duygu, düşünce, kabullenme ve karşı gelmelerin, gizli bir protesto olan mizahla dile getirildiğinde hoşgörüyü karşılanmasındır. (2009: 29)

M. Fatih Uslu “Fıkralarda Dinsel İktidar Örüntüsünün Kırılması” adlı makalesinde, mizahın etkisini şu biçimde dile getirir: “Mizah çok zaman, söylenemeyenleri söylemenin, kutsalın üzerindeki göz boyayıcı örtüyü almanın, iktidar sahiplerini eleştirmenin en uygun tonu olarak kabul edilir” (Uslu 2005:109). Burada eleştirinin rolünü belirlemek ve söylemi mizahın çerçevesi içinde gerçekleştirmek, tanrısal iktidarın kendisinden gelecek bir tepkiden ziyade eşitler arası bir yaptırımın gerçekleşeceği endişesi de olabilir. Yani birlikte yaşanan topluluğun tepkileri de göz önünde bulundurulabilir. Söz konusu durum siyasal iktidar için aynı düzlemde işlemeyebilir. Eleştirinin dozunun kaçırılması karşısında, söz konusu iktidar ceza mekanizmasını kendi enstrümanlarıyla işlerliğe sokma meşruiyetine sahiptir (ama bu durum daha çok yazılı ürünler için geçerlidir, yani cezalandırılacak olan kişi bellidir) ve bu gücü de yine dokunulamayan ve görülemeyen kutsallaştırılmış iktidardan aldığı söylenebilir. Çünkü tanrıdan alınan iktidar, gücün sonsuzluğunu ve sınırsızlığını, en önemlisi de kutsiyetini temsil eder. İki soyut kuvvet arasında kurulan, bu ittifak sözlü olanın “bizliği” ile “kırılmaya” çalışılır; bu iki kuvveti “kıрма” ve “yumuşatma” çabaları fıkra kahramanlarının soyutlaştırılmasın-

da ve kişiliklerinin sürekli bir biçimde değiştirilip “kullanılmasında” yatar. Üretilen siyasi fıkra kahramanlarının hangi çağda yaşadıkları ve yaşadıkları çağın uygunluğundan ziyade neyin karşısında oldukları önemsenmelidir. “Nasrettin Hoca Moğollar zamanında mı yaşadı? Timur zamanında mı yaşadı?” gibi kahramanın tarihsel kişiliğine yönelik tartışmalar, onun kişiliğinde temsil edilen “yapı”yı kaçırmamıza neden olabilir. Burada siyasi fıkraların kişilerle değil sembollerle sorunu olmasıdır esas mesele. Amaç, gerçekliği ve somut olanı aşarak bütüncül bir iktidar eleştirisine doğru dönüş(türül) müştür.

Pertev Naili Boratav *100 Soruda Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında fıkra kahramanlarıyla ilgili şu bilgileri verir: “Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa[6]. Bunlar, yaşadıklarında şüphe olmamakla beraber gerçek biyografyaları, hele kendilerine en çok yakıştırılan fıkralarda anlatılanların gerçek yaşamlarıyla ilişkileri kesin olarak hiçbir zaman bilinmeyecek kadar menkabenin sınırına yerleşmiş kişilerdir” (Boratav 2000: 87). Her ne kadar bu kişilerin tarihsel kimlikleri tartışmalı olsa da bu durum, fıkranın kahramanlarının sembolleştiğini göstermektedir ve bu kahramanlar her sorgulamanın ve eleştirinin kahramanı olabilirler. Sözlü kültür ürünlerinin zamana göre değiştirilip dönüştürüldüğü ve duruma göre uyarlandığı söylenebilir, ki Richard M. Dorson, “Folklor ve Fake Lore” adlı makalesinde buna “fakelore” der (Dorson 2007: 11-23).⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra, bu yazıda: devletin mi tanrı, tanrının mı devlet olduğu belirsizliğinden8 yola çıkılarak, tanrısal iktidarın direkt olarak kendisine karşı üretilen fıkralar ve devletin hem kendisine hem de ideolojik aygıtlarına9 karşı üretilen fıkralar üzerinde durulacaktır. Bu özelleştirmeler iki başlık altında örnekleriyle incelenecektir. 1) Tanrısal iktidarı sorgulayan ve eleştiren fıkralar. 2) Siyasal iktidarı sorgulayan ve eleştiren fıkralar. Başlıklarımıza geçmeden önce, siyasi fıkra nedir ve neden üretilir? sorusuna birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* çalışmasında siyasal ve tanrısal iktidarı eleştiren fıkraların niteliklerini şu şekilde belirtir: “Halk, kahramanını idareci tabakadan kendisine ters düşen her tipten insanın karşısına çıkarır. [...] Bu fıkralarda daha çok zorbalıklar, baskılar, adaletsizlikler, iltimas ve rüşvet gibi meseleler tenkit edilir veya alay konusu yapılır” (Yıldırım 1999: 5) Burada “doğrudan doğruya” ifadesine dikkat çekmek gerekir. Çünkü bu yazının konusu olan fıkraların yeri ve zamanı değişse de kimi “hedef” aldığı bellidir. “Hedef”in belli olması kimi zaman bazı sorunlara yol açabilir. Siyasi fıkraların işlevleri ve söylenişine ilişkin günümüzde yaşanan sorunların ve iktidarın tepkisinin var olup olmadığına dair sorgulamalar yapılmaktadır10.

Hikmet Çalış, “Sözlü Kültür Ortamından İnternet Ortamına Fıkralar” adlı bildirisinde ileri bir açıklama-

ya giderek siyasi iktidarı sorgulayan fıkraların “ceza” yönünü vurgular: Çalış’a göre; yönetilenler ve yönetenler arasında bir tür iletişim vardır. Fıkralar aracılığıyla yönetenler eleştiriye tabi tutulurken bir çeşit ceza da görmüş olurlar. Cezalandırmadan kastı “yönetilenlerin fıkra içinde küçük düşürülmesi”[dir] (Çalış 2010: 2-3). Böylece eleştirinin sadece mizah, güldürü yanı değil, yaptırımını da vurgulanmış olur ve yaptırımın oluşabilmesi için anlatıcı ya da aktarıcıyla, dinleyici arasında kurulan ilişkinin gerekliliği söz konusudur. Asıl önemli olan, fıkraları kimin anlattığı ve iletinin nasıl sunulduğudur. Alan Dundes’in da belirttiği gibi kontekste ait yapının iki temel ayağı vardır: “fıkrayı söyleyen kişi ve o fıkroyu dinleyen kitle” (Dundes 2003: 77). Dinleyici kitlenin, anlatılan fıkrayla birlikte iktidara karşı bir tepkisinin oluştuğu ve böylelikle “tepkinin” söylem yoluyla (ki buna ‘sözlü bildiri’11de denilebilir) kitleselleştiği söylenebilir. Bu kitlesellik halk olmakla, birbirine dokunmakla ve temastan doğan güvenden olabilir. Böylelikle iktidara karşı yapılan yergiler, alaylar ve gülünçlükler belli bir dayanağın parçası, yani halkın eylemselliği olurlar.

(1)Tanrısal İktidarı Sorgulayan ve Eleştiren Fıkralar

Tanrısal iktidarın müdahalesiz ve sessiz kalmasını sorgulayan fıkra örneklerinde güce yapılan atfın yerini bulmaması nedeniyle doğrudan tanrının kendisinin ve de kapsayıcı-müdahil gücünün (ya da iradesinin) sorgulandığı görülür. Tartışmanın

öncesinde konuyu örnekleyecek birkaç fıkra sunmakta yarar vardır:

Bektaşî'nin biri bir köyden geçer. Birçok çıplak sefil insanlarla birçok temiz tüylü koyun görür:

-Ey Allahım, koyunlar yerine şu çıplakları giydirseydin, der. (Yıldırım 78)

Bir gün Bektaşî, madem ki Allahın evidir, o halde en güvenilir yer de orasıdır, diye eşeğini cami avlusundaki bir ağaca bağlar. Bağlarken de "Allah emânet" demeyi unutmaz. İşini bitirir, eşeğini almak için camiye döner. Birde bakar ki eşeğini çalmışlar. O zaman şöyle der, "Ey Allahım, senin evinde sana emânet ettiğim başı bağlı bir eşeği bile bekleyemedikten sonra cümle âlemi nasıl idâre edeceksin?" (Uslu 2005: 113)

Görüldüğü üzere örnek verilen fıkralarda varlığını somutlamak için beklenen "edim" in yerine getirilmediği üzerine vurgu yapılır. Tanrının iradesi ve gücü mizah konusu yapılarak sorgulanmış olur. Ne yapılırsa yapılsın dualar ve ibadetler karşılıksız bırakılmış olduğundan bu *edim* beklentiyi karşılamaz. Bu sorgulamayı şu şekilde de okumak mümkündür. Tanrısal iktidar bir edim olarak kendisini gösteremiyorsa eleştiriye tabi tutulur ve aynı zamanda tanrısal iktidarın varlığı da örtük bir biçimde sorunsallaştırılmış olur. Benzer biçimde M. Fatih Uslu bu konuyu fıkraların "yıkıcı" etkisine bağlar (Uslu 2005: 113).

Tanrısal iktidarın eşitsiz dağıtım mekanizmasını eleştiren ve adaletinin sorgulandığı fıkra örneklerine geçebiliriz. Burada sorgulanan durum, tan-

rısal iktidarın kapsayıcı ve kuşatıcı gücünün gerçek dünyaya yansımadağı yönündedir:

Köylüler, komşu köyden hediyeye gelen bir çuval ceviz getirmişler hocaya... "hocam, şunu bir pay et bize" deyivermişler.

Hoca sormuş; "Allah adaleti mi istersiniz, yoksa kul adaleti mi?"

Hep bir ağızdan "Allah adaleti" demiş köylüler.

Hoca önündeki köylüye tek bir ceviz vermiş, yanındakine iki avuç. Birinin ceplerini doldurmuş, ikisini es geçmiş. Çuval yarıya gelince, kalanın hepsini bir başka köylüye vermiş. "yalnız" demiş, "boş çuvalı sağ yanındakine ver".

Köylüler itiraz edecek olmuşlar. "aman hocam" demişler, "bu nasıl adalet?"

"Allahın adaleti böyledir" demiş hoca. "kimi az alır, kimi çok. Boş çuvalı aldım diye üzülme, onu da bulamayanlar var" demiş. (<http://www.eksisozluk.com>)

Tanrısal adaletin yerini bulmaması ve buradan doğan sorgulama biçimi alttan alta tanrının kapsayıcı ve adil gücünün görülme isteğinden kaynaklanıyor olabilir. Böyle bir tavırla tanrısal irade "deşiliyor" ve müdahaleye çağırılıyor denilebilir. Bu sorgulama "insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı"12ni arama ve bulma çabasından kaynaklanıyorsa eğer, sözlü kültür ürünü olarak, iktidarı sorgulayan fıkraların "yaltaklanmadan" direkt bir ifadeyle kendisini gösterdiğini ve tanrısal iktidara dokunmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu dokunma çabası

yazının başında da ifade ettiğimiz gibi bir güven zemini oluşturma ve halkın kendisini gözettiğini varsaydığı tanrısal kuvvetle hesaplaşarak, eşitlenme çabası, hatta koşulsuz bir şekilde “eşit dağıtım” a bir davet olarak varsayılabilir. Hiç değişmeyeceği hissedilen bu adaletsizliğin “şaka” yollu bile olsa, halkın son çare olarak ürettiği doğrudan bir “hesaplaşma” yöntemi olarak görmek de mümkündür.

(2) Siyasal iktidarı sorgulayan ve eleştiren fıkralar

Halkın siyasal iktidarla kurmuş olduğu düşünülen bağ, bir soyutlamayı beraberinde getirecektir. İktidarın hep var olduğu ve de bütüncül bir yapı olduğu düşünülürse, fıkralar üzerinden yapılan eleştirilerin bir bütüne, aynı zamanda kendisini de kapsayan bir bütüne karşı olduğu söylenebilir. Yönetim şeklinin ya da yöneten kişilerin değişmesi tarih biliminin sorunsalıdır. Yönetim şekli ve kişiler değişse de dokunulamayan iktidar yerinde olacaktır. Burada asıl sorun siyasal iktidarın kendisini ve halka karşı eylemlerini nasıl meşrulaştırdığı ve bu gizil kuvveti nasıl kazandıdır. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* adlı çalışmasında bu durumu açıklayan bir örnek verir:

İlahi çağrıyla sarmalanmış Ham-murabi, kendi yönetimine karşı çıkanları rahatlıkla ‘kötü’ diye niteleyebilirdi. Kurbanları yere çalarak, bağlaşıkları yok ederek, rakip şehirleri yağmalayarak, ilahi adaletin kendi arkasında olduğunu savundu. Ham-murabi kendi şehrinin iktidarını oluşturuyor, bir devlet kuruyordu; onun

tanrıları ve onların adalet görüşü hüküm sürecekti. (Tilly 2001: 18)

Siyasal iktidarın arkasındaki gizil gücü tanrısal iktidar oluşturuyorsa eğer, haksız edimlerinde kutsal olana yapılan atıfla olağanlaştırıldığını ve tartışmasız kılındığını söyleyebiliriz. Gelibolulu Âlî de *Mevâ’idü’n-Nefâis Fî Kavâ’idi’l-Mecâlis* adlı eserinde padişahın “Allah tarafından güçlendirilmesi gerektiğini söyler” (1997: 136). Talât Tekin’in hazırladığı Orhun Yazıtları adlı kitapta da bu durumu destekleyen örnekleri görürüz: “Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki” (2010: 27). Çünkü itiraz karşısında referans bellidir ve bu dokunulamayan referansa karşı yapılacak şey söylem üretmekten öteye geçemeyecektir. İşte bu noktada siyasi fıkralar önemli bir rol üstlenir ve dokunamadığı iktidarı kendi yöntemlerine göre yerer. Bu yergi bir mesaj niteliğindedir ve iktidarın kulağına çalınması için sözlü alana sahnır. Buradaki argümanları aydınlatmak üzere fıkra örneklerine yer vermek yerinde olacaktır:

Osmanlı Devleti’nin çöküş döneminde savaşların ardı arkası kesilmemektedir ve adam çocuğunu savaşta gönderir. Çocuk savaşta ölür. Bir savaş daha çıkar, bir çocuğunu daha gönderir ve o çocuk ölür. Sonra bir savaş daha çıkar, bir çocuğunu daha gönderir, o çocuğu da ölür. Sonra bir savaş daha çıkınca son çocuğunu gön-

dermez ve yöneticiler gelip çocuğunu savaşa göndermesini isterler. Adam bir yöneticinin kulağına eğilerek, “Pa-dişaha söyleyin benim s*kime güvenip savaşa girmesin”13 der.

Bu konuda verilebilecek bir başka anonim örnek ise Timur’un koyduğu vergiler karşısında halkın verdiği tepkiyi yansıtan bir fıkradır:

Timur yöneticilerine vergilerin ikiye katlanması için talimat verir ve vergiler arttırılır. Halk bu duruma tepki gösterir, bunun üzerine vergiler tekrar arttırılır. Halkın tepkilerini sürdürmesi üzerine Timur vergilerin üçüncü kez arttırılmasını buyurur. Son vergi artırımının ardından halk tepki göstermeyi bir yana bırakarak oynamaya başlar14.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, halkın dokunamadığı iktidar karşısındaki tavrı farklı şekillerde kendisini gösterir, ancak “acziyet” bir türlü aşılamaz. Siyasal iktidarla, halk arasındaki bu mesafenin artması, çaresizlikleri beraberinde getirdiğinden, bu sorun gittikçe üstesinden gelinemez bir hale dönüşür ve halk çareyi en azından “alaya” almakta bulur.

Sonuç

Şimdiye kadar aktardığımız fıkra örneklerinden de anlaşılacağı üzere, tanrısal ve siyasal iktidarla kurulmaya çalışılan bağ, yüz yüze gelip, dokunmak/ temas etmek üzerinden işlenmeye çalışıldı. Siyasi fıkraların bu konudaki işlevleri nelerdir ve nasıl bir rol üstlenirler, böylelikle gösterilmesi amaçlandı. Görülmeyene dokunmanın en azından “ortak bir birliktelik” oluşturacağı ve bu birlikte-

liğin oluşabilmesi için, temas etmenin önemli bir yer tutacağı iddia edildi. Farklı toplumlardaki davranış biçimlerinden hareketle, soyutlanmış ve somutlanmış iktidar arasındaki farka, “dokunmak” argümanı üzerinden işaret edildi.

“Tanrısal iktidarın eleştirilmesi ve sorgulanması” başlığı altında verilen fıkra örneklerinde birinci ve ikinci fıkra, tanrısal iktidarın müdahalesizliğini ve kapsayıcı gücünün eksikliğini vurgularken üçüncü fıkra, onun “gerçek dünyadan” habersizliğini ve bilmezliğini eleştirir niteliktedir. “Siyasal iktidarı eleştiren ve sorgulayan fıkralar” bölümünde gösterilen birinci fıkra, siyasal iktidarın halkla kurduğu bağı “yararcılık” üzerinden oluşturmasına bir tepki olarak anlaşılabilir. İkinci fıkrada ise yazının esas konusunu oluşturan “dokunmak” eyleminin gerçekleşmemesinden doğan, iletişimsizlik ve bunun neticesinde halkın verdiği tepki görülmüş olur. Siyasi fıkraların, soyutlanmış iktidarı sorgulayan ve eleştiren bu yönüyle, kendisine bir muhatap aradığı ve bulamadığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi tanrısal ve siyasal iktidar arasındaki bağın derinliği, bu iki kuvveti “sarsılmaz” bir bütün haline getirerek, halk ile kurulacak olan bütünleşmeyi engelliyor olabilir. Özellikle siyasal iktidarın, tanrısal kuvvetin iktidarını kullanarak kendisini var etmesi ve bu verili kuvveti ardına alarak halka karşı yaptığı olumsuz *edimler*, halkın güvenemediği iki soyut bütünlüğü beraberinde getirir. Bu güvensizlik ve dokunamama nedeniyle

halk “son çare” olarak fıkralar yoluyla, kendiliğinden bir karşı duruş sergilemiş olur. Bu çaresizlik dokunma işlevinin gerçekleşmemesinden kaynaklanabilir. Çünkü “ortak bir bütünlük” oluşturulmadığından iki farklı bütünlük birbirlerine farklı görevler yükleyerek kendi bütünlüklerini korumaya çalışıyorlar denilebilir. Karşılıklı etkileşimlerde halk hep çaresiz kalıyorsa ya mizaha başvurup “hoşgörü”ye sığınacaktır ya da geçmişten gelerek oluşmuş geleneksel bütünlüğü bir edime taşıyarak, soyutlaştırılmış ve “etkisizleştirilmiş” söylemleri bir *edim* haline getirerek iktidara dokunmaya çalışacaktır.

NOTLAR

- 1 İktidarı devretmek kavramı, siyasal iktidarın kendi iktidarını gerçekleştirebilmesi için başka güce ihtiyaç duymasındır. Soyutlanmış iktidardan aldığı bu güçle edimini gerçekleştiriyor olması aslında siyasal iktidarın iktidarsız olduğunu gösterir. Çünkü kendi olanaklarıyla meşruiyetini sağlayamaz ve daha güçlü olduğunu varsaydığı gizli güce başvurarak olumlu veya olumsuz edimlerini halka yansıtır. Bu durumun açık örneği insanın pornografiyle kurduğu ilişkiye yatar. Pornografi izlenirken bedenler ya da zihinler yer değiştirmez izlenen ve izleyici aynı kahr, ancak izleyici başka bedenin edimi üzerinden gerilimini boşaltır. Siyasal iktidar, bu anlamda kendini görünmez bir kuvvete dayadıkça iktidarsızlaşmaktadır ya da kendi edimini gerçekleştiremediği için zaten iktidarsızdır. Bu kavramsallaştırma bir devşirme ya da ödünçleme değildir ve içeriği kendinden menkuldür.
- 2 “Edim” burada bir iş, fil, yani kelimenin kendisinde barındırdığı anlam kastedilmektedir. Burada siyasal ve tanrısal iktidar tarafından halka karşı yapılan edimler anlaşılmalıdır. Bu edimlerin soyutluğu ve somutluğu edimi gerçekleştirenin niteliğinde saklıdır.
- 3 Burada “tanrı” sözcüğünü kullanmamız kimi kastettiğimizi değil, neyi kastettiğimizi gösterir. Açıklamalar için Wittgenste-

in, Ludwig, *Kesinli Üstüne+Kültür ve Değer*. Çev. Doğan Şahiner. İstanbul: Metis Yayınları, 2009’a bakılabilir.

- 4 Dokunmak kelimesi, bir şeye yakınlık duymak, güven duymak anlamında kullanılmıştır. Dokunmak burada bir soyutlama ve kavramsallaştırmadır. “Dokunmak” burada deneyimlerin ya da ideolojilerin ne olduğunu göstermez. Halkın bir bütünlük oluşturması ve “ortak” bir kültürel örüntüde ya da karşı duruşta birleşebilmesi için birbirine dokunması gerekliliği üzerinden bu kelimeyi kullanıyoruz. Bu kelimenin kavramsal olarak anlatımı için, Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*. Çev. Gülşat Aygen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998’e bakılabilir.
- 5 Buradaki cezalandırma siyasal iktidarın kurduğu bir denetim çerçevesinde de gerçekleşebilir. “Ceza” keskince uygulanan somutlaşmış bir yaptırım anlamında değildir. Güçün varlığını sezdirmeden ve de göstermeden yaptığı bu denetim toplumun sürekli bir cezaya maruz kaldığını gösterir. Başka bir deyişle denetimde tutulmak cezalandırılmış olmanın göstergesidir. Michel Foucault’nun Jeremy Bentham’dan hareketle tekrar geliştirdiği *panopticon* kavramı toplumun nasıl denetleneceği ve kontrol altında tutulacağına yönelik bir projedir. Bu açıklamaya ilişkin, Foucault, Michel, *Hapisanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları, 2006’ya bakılabilir.
- 6 Bekri Mustafa ile ilgili biyografik bir çalışma mevcut ve günümüz anlam dünyası ile oluşturulduğu söylenebilir. Açıklama için Kaygılı, Osman Celal, *Bekri Mustafa*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi-Kenan Matbaası, 1944’e bakılabilir.
- 7 Ayrıca bu dönüşümlerin nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger’in derlediği *Gelenegin İcadı* adlı çalışmaları gösterilebilir.
- 8 Buradaki belirsizlikten kasıt iki kavramında soyut olduğunu düşünmemizden kaynaklanmaktadır. Bu soyutluk görememe ve de dokunamama üzerinden açıklanabilir ya da her ikisi birden bir kavramda (tanrısal iktidar gibi) bütünlenebilir. Burada etnolojik ve antropolojik çalışmalarla açıklanmış, çok tanrılı kabilelerin ve toplulukların ayrı tutulduğu söylenmelidir. Tanrıyı görünmez bir kuvvet olarak algılayan topluluklar için bu varsayım öne sürülmüştür.
- 9 Bu ödünçlenmiş kavram ve açıklama için, Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolo-*

- lojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003'e bakılabilir.
- 10 Bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklama için, Tan, Nail, *Folklorumuzda Politik Fıkralar*. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1999'a bakılabilir.
- 11 Sözlü bildiri burada manifesto yerine kullanılmıştır ancak sözlü bildirinin, birlikte yapılan bildiriden çok, kendiliğinden dağılan bir yapısı olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir.
- 12 Bu kullanımın ödünçlendiğini belirtmek gerekir. Kullanım ve açıklamalar için, Rousseau, J. Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*. Çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 1998'e bakılabilir.
- 13 Bu fıkrayı Bilkent Üniversitesinde Kudret Emiroğlu'ndan derledik.
- 14 Bu fıkrayı da Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünden Ebru Onay'dan derledik.
- 15 Halk gelenekten yaptığı devşirmelerle kendi edimlerini oluşturmaya çalışabilir. Burada söz konusu edilen sözlü kültür ürünlerinin sadece ve sadece etkisiz kaldığında ya da dokunulamayan kuvvetin hoşgörüsünü bozmadan üretiliyor olmasından söz edilecekse eğer Halkbilim'in bir bütünlük oluşturan halkı değil, her koşul altında tabii olmayı seçen halkı tanımlaması gerekir. Halk çoğu zaman gerçek olanı ifade etmesine rağmen, kendi tanımlamasını yapamadığı için bilimin soyutlamasına ve tanımlamalarına maruz kalır. Bu tanımlamalarla halk bir etkinliğin parçası olmaktan çıkarak deneyimlerin ve hatıraların parçası olur. Böylece fıkralar bir bütünlüğe dokunmaya çalışsan ve onu parçalamaya çalışsan bir edim olarak anlaşmaz. Fıkralar ancak çaresizliğin çaresi olarak anlaşılır. Yazarı ve söyleyeni bilinmeyen bu fıkralara, iktidar tarafından hoş görülebilir, dolayısıyla da söylenebilir anlamını yüklemek. Halkın karşısında durduğu iktidarı meşrulaştırmaktır aynı zamanda da bu eleştirel bütünlüğün içini boşaltmaktır. Bütün bu anlamlandırmalar ve çıkarımlar için, Burke, Peter. *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. Çev. Göktuğ Aksan. Ankara: İmge Yayınları, 1996. Clastres, Pierre. *Devlete Karşı Toplum*. Çev. Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş. *Ayrıntı Yayınları, 2011'e bakılabilir.*

KAYNAKLAR

- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2000.
- Canetti, Elias. *Kitle ve İktidar*. Çev. Gülşat Aygen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Çalış, Hikmet. "Sözlü Kültür Ortamından İnternet Ortamına Fıkralar". 4. Halk Kültürü Alan Araştırmaları Sempozyumu, 8-10 Mart 2010.
- Dorson, M. Richard. "Folklor ve Fake Lore". *Folklorun Sahtesi: Fakelore*. Çev.: Selcan Gülçayır. Haz. Selcan Gülçayır. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2007: 11-23.
- Dundes, Alan. "Halk Kimdir". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Çev.: Mehmet Ekici. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğer. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003: 1-31.
- _____. "Doku, Metin ve Konteks". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Çev.: Metin Ekici. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğer. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003: 67-91.
- Eker, Gülin Ögüt. *İnsan, Kültür, Mizah*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2009.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Mevâ 'idü'n-Nefâis Fî Kavâ 'idi'l-Mecâlis*. Haz. Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Güngören, Ahmet. *Sineantropos Marjinal Antropoloji Yazıları*. İstanbul: Yol Yayınları, 2004.
- Hobsbawn, Eric ve Terence Ranger, der. *Geleceğin İcadı*. (çev. Mehmet Murat Şahin) İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Tekin, Talât. *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Tilly, Charles. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınları, 2001.
- Uslu, M. Fatih. "Fıkralarda Dinsel İktidar Örüntüsünün Kırılması", *Millî Folklor* 17. 67 (2005): 109-114.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- <<http://www.eksisozluk.com>>